

1.3. NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV SZERINTI HOVATARTOZÁS A SZLOVÁKIAI NEMZETI, ETNIKAI KÖZÖSSÉGEK ÉLETÉBEN

Národnostná a jazyková príslušnosť v živote národnostných a etnických spoločností na Slovensku

A 2001-es népszámlálás a (cseh)szlovákiai népszámlálások közül harmadik alkalommal – 1970 és 1991 után – nyújt adatokat a lakosság nemzetiségi összetétele mellett annak anyanyelv szerinti megoszlásáról. Míg a korábbi népszámlálások során az országos mellett járási bontású adatokat tettek közzé anyanyelvi megoszlás szerint, 2001-ben községsoros adatok összetételére is sor került.

Jelen dolgozatunkban Szlovákia lakosságának etnikai hovatartozását e két változó – a nemzetiség és az anyanyelv – alapján árnyaltabban és összefüggéseiben komplexebben szeretnénk megvizsgálni. Először tekintsük át, hogy hogyan alakult az egyes etnikumokhoz tartozók száma nemzetiség, illetve anyanyelv szerint 2001-ben!

1. táblázat. Szlovákia lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti összetétele

Etnikum	Nemzetiség	Anyanyelv	Különbség	100· A/N ¹
Szlovák	4614854	4512217	-102637	-2,2
Magyar	520528	572929	52401	10,1
Roma	89920	99448	9528	10,6
Cseh ²	44620	48201	3581	8,0
Ruszin	24201	54907	30706	126,9
Ukrán	10814	7879	-2935	-27,1
Német	5405	6343	938	17,4
Lengyel	2602	2731	129	5,0
Horvát	890	988	98	11,0
Szerb	434	411	-23	-5,3

Forrás: Népszámlálás 2001.

Megfigyelhetünk egy általános tendenciát: a többségi szlovák nemzethez tartozók száma jelentős mértékben, 102637 fővel alacsonyabb anyanyelv mint nemzetiség szerint (-2,2%-kal). A nemzeti kisebbségek esetében a helyzet általában fordított. Anyanyelv szerint a magyarok száma 52401 fővel (10,1%-kal), a romáké 9528 fővel (10,6%-kal), a ruszinoké 30706 fővel (126,9%-kal), a cseheké 3581 fővel (8,0%-kal), a németeké 938 fővel (17,4%-kal), a lengyeleké 129 fővel (5,0%-kal), a horvátoké 98 fővel (11,0%-kal) magasabb mint anyanyelv szerint. Két nemzeti közösség esetében fordított a

1 A nemzetiség és anyanyelv szerinti hovatartozás különbségeit – etnikai közösségenként - egy képzett mutatóval fejezzük ki, mely a közösséghez tartozók számát e két változó (anyanyelv és nemzetiség) arányával fejezi ki. E mutató azt adja meg, hogy egy adott etnikai közösségből nemzetiség szerint 100 főre, hányan jutnak anyanyelv szerint. Képlete: $A/N = \text{anyanyelv/nemzetiség} \cdot 100$. Az anyanyelv/nemzetiség mutatónak egy másik változatát is alkalmazzuk. Azt adja meg, hogy a közösséghez tartozók száma nemzetiség szerint hány százalékkal magasabb (alacsonyabb) mint anyanyelv szerint. Ebben az esetben 100-ból kivonjuk az A/N értéket.

2 A csehek nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlását „tágabban” is értelmezhetjük. Szlovákiában a 44 620 cseh mellett 2343 morva nemzetiségűt is kimutattak. Ily módon a cseh és a morva nemzetiségűek száma együtt 46 963 fő volt, cseh anyanyelvüként 48 201 személyt számoltak össze. Számuk 1233-mal haladta meg a csehek és a morvák együttes számát, azaz 2,6%-kal volt magasabb a számuk az anyanyelv, mint a nemzetiség szerint.

helyzet: az ukrán anyanyelvűek száma 2935 fővel (-27,1%-kal), a szerbeké pedig 23 fővel (-5,3%-kal) alacsonyabb mint anyanyelv szerint. Az előző esetben az eltérés az ukrán-ruszin etnikai hovatartozás bizonytalanságaira vezethető vissza. (A ruszin nemzetiség először az 1991-es népszámlálás alkalmával jelenik meg a nemzetiségek listáján, korábban a ruszinok (nagyreszt) az ukrán nemzetiség kategóriájában voltak ki-mutatva.) A szerb közösség adatainak az általános trendektől való eltérését az igen alacsony lélekszám magyarázhatja.

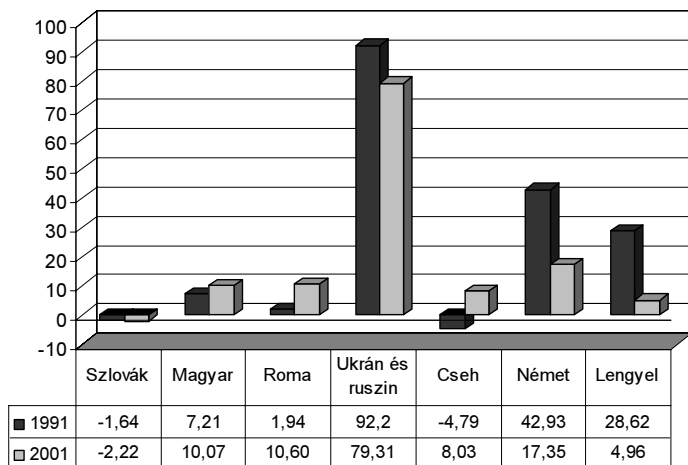
A többségi és kisebbségi közösségek e két etnikai hovatartozás mutatójának eltérései a két változó pozíciójával, súlyával (is) magyarázható a (cseh)szlovák közéletben, hivatali gyakorlatban. Bizonyos szempontból az előzőt keményebb, az utóbbit puhább mutatónak is tekinthetjük. A nemzetiség szerinti hovatartozás volt hosszú időn keresztül az etnikai kötődésre utaló egyetlen hivatalos adat. Manifeszt (látható) mutatónak is tekinthetjük, mivel évtizedeken át a különböző úrlapokon nyomtatványokon, korábban a személyi igazolványokban is fel volt tüntetve. Úgy is fogalmazhatunk, hogy valamilyen nemzeti kötődés nyílt vállalása és az adott nemzetiséghez való tartozás deklarálása között – nemzetiségenként eltérő mértékben- erős összefüggés mutatkozik. Az anyanyelv szerinti hovatartozás viszont rejtve maradt, mivel okmányokban nem szerepelt, csak a népszámlálás során került lekérdezésre. Ugyanakkor az anyanyelv szerinti hovatartozás egy-egy etnikum esetében azt az „etnikai potenciált” jelenti, amiből az adott közösség reprodukálódik, a nemzetiség szerinti bevallás pedig a már „realizált” etnikai deklarációt jelenti.

Ezért nem túl merész állítás azt feltételeznünk, hogy a nemzetiség szerinti hovatartozás alapján erősebb (valódi, vélt, vagy óhajtott) kötődést tételezhetünk fel mint az anyanyelvi bevallás szerint

Azokhoz a nemzeti közösségekhez tartozók számát, ahová többen tartoznak nemzetiség mint anyanyelv szerint - a más etnikai kultúrákból érkezők gyarapítják. Ezek egyfajta vonzást gyakorolnak más etnikai közösségek tagjaira. Azok a nemzeti közösségek, ahová anyanyelv szerint tartoznak többen nem képesek származás szerinti „teljes” etnikai potenciáljukat reprodukálni. Általában a származásuk szerint számon tartott tagjaik egy kisebb-nagyobb része etnikai csoportot változtat. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az előzők asszimiláló, az utóbbiak inkább asszimilálódó közösségeknek tekinthetők.

Ez utóbbiak interetnikai pozíciója annál kedvezőbb, minél kisebb az eltérés az anyanyelv és a nemzetiség szerinti számuk között. Ahhoz, hogy reálisan vehessük tekintetbe az anyanyelv, illetve nemzetiség szerinti hovatartozás különbségeit, nem elégedhetünk meg csupán a 2001-es adatok vizsgálatával. Górcső alá kell vinnünk egy viszonylag hosszabb időszakot, esetünkben a kilencvenes években lezajlott etnikai folyamatok e két változó szerinti változásait.

1. ábra. Az anyanyelvi és a nemzetiségi hovatartozás eltérése Szlovákiában, 1991–2001, %

Egyes etnikai közösségek e két időpontból származó adatai (a nemzetiség, illetve az anyanyelv szerinti eltérése) jelentős mértékben különböznek. 1991-ben még a szlovákok és a csehek, 2001-ben már csak a szlovákok minősültek többségi nemzetnek. A szlovákok esetében a kilencvenes években nem elhanyagolható mértékben (-1,0%-ról -2,2%-ra) nőtt a nemzetiség és anyanyelv szerint magukat szlováknak vallók közti relatív különbség. A többségből kisebbségivé történt változás markánsan megfigyelhető a csehek esetében:

1991-ben – a csehszlovák állami keretek között – mint többségi nemzethez 4,7%-kal többen tartoztak nemzetiség mint anyanyelv szerint. 10 évvel később ezzel ellentétes módon alakult a nemzetiség, illetve anyanyelv szerinti kötődések aránya: nemzeti kisebbségként 8%-kal meghaladta a cseh anyanyelvűek száma a cseh nemzetiségűekét. 1991-ben a korábban még más nemzetiségekhez (is) kötődők egy része cseh nemzetiségűnek vallotta magát, 2001-ben viszont már a cseh anyanyelvűek egy nem jelentéktelen része elsősorban szlovákként azonosította magát.

A többi nemzeti közösség lélekszámának e két változó szerinti alakulásai is magukon viselik a tágran értelmezett szlovákiai társadalmi változások lenyomatait.

A magyarok esetében az A/N (anyanyelv/nemzetiség) mutató 1991-hez viszonyítva 2001-ben közel 3 százalékponttal (10,1%) volt magasabb. Ez feltehetőleg a 90-es évek Szlovákia (jelentős mértékben a mečiari éra) nemzetiség, pontosabban magyarság-politikájának egyfajta lenyomata a magyar–szlovák interetnikai kapcsolatokra. Az 1989-es fordulatot követően, az 1991-es népszámlálás alkalmával a részben magyar kötődésűek egy nem elhanyagolható része az ideológiai és a nemzetiségi nyomás alól szabadulva etnikai hovatartozást váltott. Az azt megelőző időszaktól eltérően ekkor egy nem elhanyagolható részük magyarnak vallotta magát. Az évtized folyamán etnikai irányultságuk ismét módosult, mely feltehetőleg a mečiari érában felgyorsult.

Talán a legproblematikusabb a romák körében bekövetkezett változások értelmezése. A roma nemzetiségre és természetesen anyanyelvre csak az 1989-es fordulat után, először 1991-ben kérdeztek rá. Számuk autoidentifikáció illetve heteroidentifikáció szerint jelentős mértékben különböző. Lélekszámuk önbevallás alapján töredéke annak, mint a nem roma lakosság feltételezése szerint. (A nem roma lakosság

zöme által romának minősítettek nagy része nem vallja magát romának.) A két időpontban kimutatott eltérés értelmezése problematikus. (1991-ben 1,9%-kal, 2001-ben 10,6%-kal volt magasabb anyanyelv szerint a romák aránya, mint nemzetiség szerint.) A romák száma regionálisan is eltérő mértékben változott a kilencvenes években. Nem világosak a tendenciák sem: vajon a magukat romának vallók milyen arányban „regrutálódtak” az egyes nemzetiségek közül, s a magukat romának vallók etnikai kötődése mennyire stabil? Az is kérdés, hogy a korábban (1991 előtt) magukat más nemzeti kisebbségekhez tartozó, jelenleg romaként identifikálódók bevallása viszonylag tartósnak minősíthető-e, vagy egy kisebb-nagyobb részük számára egyfajta átmeneti állapotot jelent egy más, nagy valószínűséggel a többségi hovatartozás felé.

Ezért az ukrán és ruszin nemzetiségűeket együtt, egy közös blokkban elemzzük. A ruszinok csak 1991-ben jelentek meg külön nemzetiségként Szlovákia nemzetiségi palettáján. A korábbi évtizedekben jobbra ukránnak minősítették őket. Az 1991-es és a 2001-es népszámlálás adatai szerint az ukránok illetve ruszinok autoidentifikációja jelentősen különbözik. A ruszin közösséghez tartozók száma 1991-hez viszonyítva jelentősen megnőtt (mellyel párhuzamosan az ukránok száma csökkent). A két nemzeti közösséghez tartozók megoszlása egy sajátos szempontból ellentétes: az ukrán nemzetiségűek száma jelentős mértékben magasabb az ukrán anyanyelvűeknél az 1991-es és a 2001-es adatok szerint is. 1991-ben nemzetiség szerint 13281, anyanyelv szerint 9480 fő volt az ukránok száma. 1991-ben 28,6%-kal, 2001-ben 27,1%-kal volt magasabb anyanyelv szerinti számuknál. Ily módon az ukrán nemzetiségűek több mint egynegyede más, legnagyobb részét ruszin (2996 fő) anyanyelvűnek vallja magát. A ruszinok esetében a helyzet fordított: 1991-ben és 2001-ben is igen jelentősen meghaladta a ruszin anyanyelvűek száma a ruszin nemzetiségűekét. 1991-ben 186%-kal, 2001-ben 127%-kal volt magasabb. A ruszinok viszonylag gyenge nemzeti tudata egyrészt a korábbi évtizedekben rájuk kényszerített ukrán „identitás” illetve a szlovák irányba történő hasonulás következménye, melyet feltehetőleg meghatározó mértékben felerősített, hogy saját identitásukat hivatalosan évtizedeken keresztül nem vállalhatták, s általában vagy a többségi szlovák, vagy egy más kisebbségi, az ukrán nemzetiség tagjainak vallották magukat. Az, hogy jelentős részük inkább az előbbi, a többség irányába mutató hasonulást választotta, támasztja alá, hogy (2001-ben) a ruszin anyanyelvűek többsége (28 885 fő) szlovák nemzetiségűnek, s csak ettől kisebb részük 22 751 fő vallotta magát ruszin anyanyelvűnek.

Végezetül a németek nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásának összefüggéseit elemezzük. Első pillantásra megfigyelhető, hogy jelentős mértékben csökkent (42,9%-ról 17,4%-ra) esetükben a nemzetiség és az anyanyelv szerinti hovatartozás közti különbség. Azaz a német anyanyelvűek relatív többlete töredékre csökkent. Feltevéssünk szerint e változás mögött a németek etnikai „pozíciójának” a rendszerváltást követő gyökeres mértékű változása áll. A rendszerváltás előtt a németekkel szemben megmutatkozó negatív viszonyulások („bűnös nemzet”) a rendszerváltás után előjelet váltottak: a német identitás vállalása az „új világ” új értékrendje szerint felértékelődött. E folyamatot komplexebben láthatjuk, ha nemcsak a rendszerváltás utáni adatokat vesszük tekintetbe, hanem az ezt megelőzőket is. 1970-ben (1980-ban nem kérdeztek rá az anyanyelvre) több mint kétszerese (107%-kal magasabb) volt a német anyanyelvűek száma a német nemzetiségűeknek. Nagyrészt ennek tudható be, hogy a német kultúrkörhöz tartozó német anyanyelvűek egyre nagyobb része nemzetiségének is a németet vállalta.

A továbbiakban az egyes nemzeti közösségekhez tartozók megoszlását a rendelkezésre álló két változó szerint árnyaltabban vizsgáljuk meg. Olyan tipológiát alakítunk ki, ahol az anyanyelv és a nemzetiség változók két értéket (igen vagy nem) vehetnek fel. Ily módon az egyes nemzeti közösségekhez, etnikumokhoz tartozók tágabb értelemben a rendelkezésre álló két mutató szerint négy típusba sorolhatók be:

		Nemzetiség	
		igen	nem
Anyanyelv	igen	1	2
	nem	3	4

1. típus, ide tartoznak azok, akik mindkét mutató, a nemzetiség és az anyanyelv szerint is ugyanahhoz a nemzetiséghez tartoznak. Őket tekintjük a vizsgált nemzeti közösség „magcsoportjának”, mivel politikai (nemzetiségük) és kulturális (anyanyelvük) kötődésük szerint is az adott nemzetiséghez tartoznak.

A 2. típust azok alkotják, akik csak anyanyelvük szerint (nemzetiségük szerint nem) tartoznak az adott nemzeti közösséghez. Ide egyrészt azok tartoznak, akik vegyes házasságból, általában többségi – kisebbségi házasságból származnak, nemzetiségi hovatartozásuknál inkább a többségi származás, nyelvi-kulturális kötődésüknél a kisebbségi származás dominál. Egy további szegmensüket a nem anyanyelvi oktatásban részesülő homogén származásúak egy része teszi ki. Esetükben az anyanyelv utal származásukra, nemzetiségük pedig az új, többségi identitásukat tükrözi.

Az anyanyelv/nemzetiség dichotómia vizsgálatának 3. típusa, az előzőnél talán nehezebben behatárolható csoportot képez. Esetükben a nemzetiségük (anyanyelvük nem) utal nemzeti kötődésükre. Egy részüket szintén vegyes származásúak alkotják, továbbá azok, akik etnikailag homogén származásúak, de jobbra a többségi nyelvi közegben szocializálódtak, és származás szerinti nemzeti hovatartozásukat megtartották.

A 4. típusba tartozók egyik etnikai változója sem utal a vizsgált etnikumhoz való tartozásra. Az ebbe a csoportba tartozók statisztikailag nem tartoznak a vizsgált etnikumhoz.

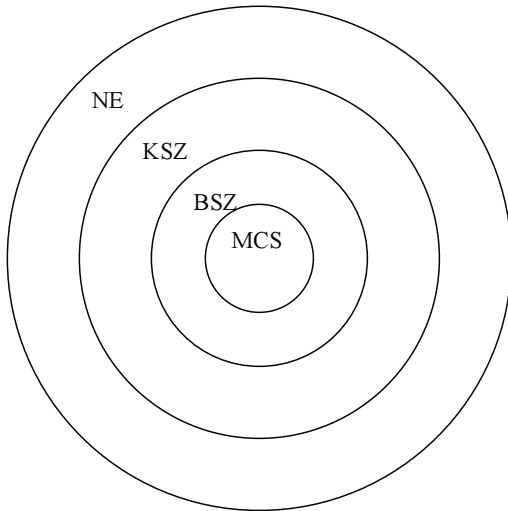
Felmerül a kérdés, hogy az egyes etnikai közösségeken belül hogyan, milyen struktúrát alkotva helyezkednek el az egyes típusok. Feltevésünk szerint az ily módon megkülönböztetett típusok egyfajta hierarchikus sorrendbe állíthatók, elrendezésüket koncentrikus körök segítségével ábrázolhatjuk. (2. ábra) Legfelül található az ún magcsoport (MCS), melyet az 1. típusba tartozók alkotnak. Feltevésünk szerint ezt veszi körül az ún. belső szféra (BSZ), melyet a 3. csoportba tartozók alkotnak. A nemzeti közösséghez tartozás külső szféráját (KSZ) a 2. csoportba tartozók alkotják. Feltevésünk szerint a 3. csoportba tartozók azért kötődnek nemzeti közösségükhöz szilárdabban, mint a 2. csoportba tartozók, mivel a nemzetiség vállalása súlyosabb vállalást, megnyilatkozást valószínűsít, mint „csak” az anyanyelvi kötődés vállalása. Szűkebb értelemben a közösség tagjainak a magcsoportba tartozókat tekintjük, tágabb értelemben pedig a magcsoporton kívül a külső és belső szférába tartozókat is.³

Már a fentiekben is utaltunk rá, hogy feltevésünk szerint a nemzeti közösségekhez tartozók identitása, kötődése annál szilárdabb, minél kisebb az eltérés a közösségi

3 Azt is látnunk kell, hogy ha az egyes közösségek tágan értelmezett számát összeadjuk, akkor nagyobb számú populációt kapunk, mint Szlovákia összlakossága. Ez abból adódik, hogy akik kettős kötődésűek (azaz akiknek nemzetiség és anyanyelv szerinti hovatartozásuk különbözők) mindkét etnikum körébe tartozóként összeszámolhatnánk.

hovatartozás két mutatója a nemzetiség és az anyanyelv között. Azaz a legszilárdabbaknak (legkompaktabbaknak) azok a közösségek tekinthetők, ahol a legtöbben az (1). ún. magcsoportba tartoznak, és viszonylag kevesen az etnikai kötődés belső, illetve külső szféráiba. Az is egyértelmű, hogy a nemzeti közösségekhez tartozók tágabb, illetve szűkebb értelemben értelmezett száma közti különbség annál nagyobb, minél nagyobb a külső szférába és a belső szférába tartozók aránya.

2. ábra. A nemzeti-etnikai közösségekhez tartozók típusai

MCS – magcsoport
 BSZ – belső szféra
 KSZ – külső szféra
 NE – nem etnikai

A 2. táblázat első 3 oszlopa a nemzeti közösségekhez tartozás típusait adja meg. Az utolsó két oszlop azt fejezi ki, hogy a tágran értelmezett egyes nemzeti közösségekhez tartozók mekkora részét teszik ki nemzetiség, illetve anyanyelv szerint. Vizsgáljuk meg az egyes 5000 főnél számosabb szlovákiai nemzeti közösségeket, hogy az előzőekben ismertetett kritériumrendszer szerint mennyire szilárd belső strukturával rendelkeznek!

2. táblázat. Szlovákia nemzeti közösségeinek nemzeti hovatartozás típusai szerinti megoszlása

Nemzetiség	Típus			Összesen	Nemzetiség	Anyanyelv
	1	2	3			
Szlovák	95,8	3,2	1,0	100,0	99,0	96,8
Magyar	86,5	2,3	11,2	100,0	88,8	97,7
Roma	45,5	23,6	30,9	100,0	69,1	76,4
Cseh	65,3	14,2	20,6	100,0	79,4	85,8
Ruszin	40,4	2,6	57,1	100,0	42,9	97,4
Ukrán	51,3	36,2	12,5	100,0	87,5	63,8
Német	44,6	21,9	33,5	100,0	66,5	78,1

Forrás: Népszámlálás 2001.

A táblázat adatai megerősítik a korábbiakban is vázoltakat. A legszilárdabb etnikai jellemzőkkel a szlovákok rendelkeznek. A tágabb közösséghez tartozók 95,8%-a tartozik a magcsoportba (MCS). Azt is megfigyelhetjük, hogy a belső szférába (BSZ) is több mint háromszor többen tartoznak (3,2%) mint a külsőbe (KSZ) (1,0%). Azaz a tágabb közösséghez tartozók közül legtöbben a szilárd maghoz tartoznak, míg a kevésbé szilárd kötődésűek aránya marginálisan csekély.

A magyar közösséghez tartozók 86,5%-a a magcsoportba tartozik, ugyanakkor közel ötször többen tartoznak a KSZ-ba (11,2%), mint a BSZ-ba (2,3%). A domináns MCS mellett jelentős számú a KSZ-ba tartozók aránya, melyek között igen vékony réteget képviselnek a BSZ-ba tartozók.

A csehek közel kétharmada tartozik a MCS-ba. A vizsgált etnikum perifériájához, KSZ-hoz itt is többen tartoznak (20,6%), mint a BSZ-ba (14,2%).

A romák egyes típusok szerinti megoszlása jelentős mértékben különbözik az előzőkben ismertetettektől. A magcsoportba tartozók aránya (45,5%) a tág populáció felét sem éri el, s a KSZ-ba tartozók aránya megközelíti az egyharmadot (30,9%).

Az ukránok belső struktúrája bizonyos mértékben hasonlatos a szlovákok megoszlásához. Itt is legtöbben a magcsoportba tartoznak (51,3%), s a perifériák felé haladva fokozatosan csökken a két típushoz tartozók aránya. A teljes populációhoz tartozók több mint egyharmada (36,2%) a BSZ-hoz, egynolcada (12,5%) a KSZ-hoz tartozik.

A ruszinok belső struktúrája az ukránokéval ellentétes. Legtöbben, 57,1% a KSZ-ba tartozik, a MCS-ba tartozók aránya 40,4%, melyeket igen vékony, 2,3% BSZ választ el egymástól.

A németek megoszlása szintén igen heterogén: Ugyan a MCS-ba tartozók vannak a legtöbben, (44,6%), de a KSZ-ba tartozók teszik ki a tágabb populáció egyharmadát (33,5%), melyeket jelentős arányú BSZ (21,9%) választ el. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a hasonló megoszlású etnikai közösségek más mutatói igen jelentős mértékben eltérőek lehetnek.

A nemzetiségi és az anyanyelvi adatok együttes tanulmányozása Szlovákia etnikai jellegzetességeinek komplexebb megismerését segíti elő. Hangsúlyosan fontos ez az egyes nemzetiségek településszerkezeti elhelyezkedésének vizsgálatánál. Elsősorban a kisebb lélekszámú etnikumok esetében mutatkoznak igen nagy eltérések a nemzetiség és az anyanyelvi megoszlás szerint.⁴

A továbbiakban járások szerinti bontásban vizsgáljuk a szlovákiai nemzeti közösségek megoszlását. Első megközelítésben azt vizsgáljuk, hogy az egyes járásokon belül mekkora a nemzeti kisebbségek kumulált száma, aránya. (Tehát nem az egyes közösségekhez tartozók megoszlást vizsgáljuk, hanem azt, hogy az egyes járások népességén belül milyen nagy a kisebbségi közösségek összlétszáma, aránya).

4 Az etnikai jellegzetességek még árnyaltabb vizsgálatát tenné lehetővé, ha nem csak külön a nemzetiségi vagy az anyanyelvi adatokat vizsgálnánk, hanem a kettő „együttjárását” is tekintetbe vennénk, mint ez a fentiekben elemzett tipológia esetében történt.

3. táblázat. A szlovákiai nemzetiségi és anyanyelvi kisebbségek kumulált száma, aránya járások szerint

Járásokban élő etnikumok aránya	Járás		Terület		Összlakosság	
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv
0–2	25,3	29,1	19,2	23,6	22,1	24,8
2–10	51,9	32,9	46,3	30,7	51,8	34,9
10–25	6,3	17,7	8,7	14,1	6,3	17,3
25–50	13,9	16,5	21,3	26,3	15,6	18,7
50+	2,5	3,8	4,4	5,3	4,1	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Népszámlálás 2001.

Az adatokból kiviláglik, hogy a szlovákiai járásokban jelentős mértékben magasabb a legalább 10%-os arányú etnikai vagy nemzetiségi kisebbséget kimutató járások aránya anyanyelv szerint, mint nemzetiség szerint. Azoknak a járásoknak a száma, ahol 10%-nál kisebb az ott élő etnikumok aránya nemzetiség szerint 62, anyanyelv szerint 49 volt. Ily módon nemzetiség szerint 18, anyanyelv szerint 30 járásban haladja az etnikumok kumulált aránya a 10%-ot. A nagyobb számú etnikai népességgel rendelkező járások megoszlása is jelentősen különbözik e két mutató szerint. Nemzetiség szerint csak 2, anyanyelv szerint viszont 3 járásban vannak többségben a nemzeti kisebbségek. 25–50%-os arányban nemzetiség szerint 11 járásban, anyanyelv szerint 13 járásban vannak. A legnagyobb eltérés a 10–25%-os arányban etnikumok által lakott járásoknál mutatkozik: nemzetiség szerint 5, anyanyelv szerint viszont 14 járásban mozog az etnikumok aránya 10–25% között. Szlovákia nemzeti közösségek által lakott területe tehát jelentős mértékben nagyobb az anyanyelvi, mint a nemzetiségi adatok alapján. Ha az etnikai jellegűnek minősített járások alsó határát a 10%-os küszöbön határozzuk meg, akkor nemzetiség szerint Szlovákia területének több mint egyharmada (34,4%-a), anyanyelv szerint 45,7%-tekinthető etnikumok által lakott területnek. (Azaz az anyanyelv szerint közel egyharmaddal (32,8%-kal) nagyobb területen élnek járásonként 10%-nál nagyobb arányban nemzeti közösségek.

Szlovákia lakosságának tehát igen jelentős része kerül többé-kevésbé rendszeres interetnikai kapcsolatokba. A 10%-nál magasabb etnikai lakosságú régiókban (nemzetiség szerint) 1402126, illetve (anyanyelv szerint) 216 9617 számú lakos él, mely Szlovákia népességének 26,1%-át, illetve 40,3%-át teszi ki.

Egy következő lépésben azt vizsgáljuk meg, hogy Szlovákia egyes járásai mennyire tekinthetők multietnikusnak. A mi olvasatunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen arányban és hány nemzeti közösség él egymás mellett kistérségi szinten. Egyfajta „virtuális térképet” szeretnénk megrajzolni, mely Szlovákiában kistérségi szinten adná meg az egyes együttélő etnikumok számát az egyes etnikai küszöbök mellett anyanyelv szerint.⁵ Több rétegű „térképet” rajzolunk meg. Régióként 1%, 2%, 5%, 10%, 20%, 33,4%-os arány felett jelenlévő etnikumokat vonunk be.

Az egyes százalékarányok megválasztásánál tekintetbe kellett vennünk, hogy Szlovákiában a nagy „szállásterületekkel” rendelkező nemzeti közösségek mellett zömmel szórványokban élő etnikai közösségek is jelen vannak. Vizsgálatunk alsó határául az

5 A korábbiakban ismertetett okok miatt – az anyanyelv szerinti hovatartozás a kisebbségi közösséghez tartozók egyfajta potenciális keretét adja meg – választottuk az anyanyelv szerinti hovatartozást.

1%-ot választottuk. Ettől kisebb előfordulási küszöbvel nem számoltunk. Feltevésünk szerint a járási, kistérségi szintű bontásban ennél kisebb arányban előforduló etnikumok inkább látensnek jelennek a regionális szintű interetnikai kapcsolatokban. Ezért csak azokat a nemzeti közösségeket vontuk be a vizsgálatba, amelyek aránya anyanyelv szerint eléri az 1%-ot legalább egy járásban. A vizsgálatba a szlovák, magyar, roma, ruszin, ukrán, cseh és német nemzetiségek lettek bevonva.

4. táblázat. A szlovákiai etnikumok száma járásonként, különböző etnikai küszöbök (anyanyelvűek aránya %-ban) mellett

Etnikumok száma járásonként	1%	2%	5%	10%	20%	33,40%
1	18	36	47	57	64	73
2	28	27	27	22	15	6
3	27	15	5	0	0	0
4	5	1	0	0	0	0
5	1	0	0	0	0	0
Összesen	79	79	79	79	79	79

Nézzük az eredményeket! Az 1%-os alsó küszöb felett a szlovákiai járások alig egynegyedében (22,8%-án) volt csak 1 nemzetiség kimutatható. Ebben a csoportba azok a szlovákok által lakott járások tartoznak, ahol elenyésző mértékben élnek más nemzetiségűek. Azaz a szlovákiai járások több mint háromnegyede olyan multi-etnikus járásnak minősíthető, ahol legalább 2 etnikai közösség aránya (anyanyelv szerint) meghaladja az 1%-ot. A járások több mint 2/3-ában közel fele-fele arányban 2, illetve 3 etnikai csoport él, a 4, illetve 5 etnikai közösség együttese már csak 5, illetve 1 járásban fedezhető fel.

Második szintként a járásonként 2%-ot meghaladó nemzetiségeket vizsgáltuk.

Ezen a szinten a járások többsége (54,4%-a) még többnemzetiségűnek tekinthető. Azonban maximum 4 közösség együttese mutatható ki egy járásban. A járások közel egyötödében 3, több mint egyharmadában 2 közösség van jelen.

5%-os etnikai küszöb esetében a járások többsége már nem mutatkozik többnemzetiségűnek, a járások közel 60%-ában csak 1 etnikai közösség tagjai haladják meg az 5%-ot. A járások bő egyharmadában 2 nemzeti közösség van jelen, 3 közösség együttes jelenléte pedig 5 járásban figyelhető meg.

Az etnikai küszöb 10%-ra történő emelése mellett a járások több mint háromnegyede már egy nemzetiségű, s a szűk egynegyedében is csak 2 nemzetiség együttese figyelhető meg. A küszöbök további emelésével (20%-ra illetve 33,4%-ra) folyamatosan tovább emelkedik a nem multi-etnikus járások aránya.

A nemzeti közösségek nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlásának vizsgálatát kisebb egységek, a települések szintjén fejezzük be. Ezen a szinten sokkal árnyaltabb képet kapunk a települések etnikai megoszlásáról, mint a járások szerinti vizsgálat esetében. Másrészt árnyaltabb képet kapunk arról is, hogy milyen az egyes nemzeti közösségek etnikai térszerkezete. Korábbi vizsgálataink során egy olyan etnikai térszerkezet-tipológiát alkalmaztunk, mely 5 típus segítségével kategorizálta a szlovákiai magyar lakosságot.⁶

6 Ez az alábbi volt:

1. szórványnak a 10%-nál kisebb, de legalább 100 fős etnikai jelenléti helységeket,
2. szórványjellegűnek a 10%-nál alacsonyabb etnikai arányú helységeket minősítettük,
3. kisebbséginek a 10% és 50% közötti etnikai arányú településeket,
4. enyhe többségűnek az 50-80% közötti helységeket,
5. erős többségűnek az ezt meghaladó arányú településeket minősítettük.

Jelen dolgozatunkban egy a (5000 főnél nagyobb lélekszámú) szlovákiai etnikumokra alkalmazható tipológiát dolgoztunk ki, mely a települések etnikai jellegét (TEJ) 9 kategóriába sorolja. Azért volt szükség egy részletesebb sokkategóriás változó kidolgozására, hogy az egymástól igen eltérő térszerkezeti jellegzetességekkel rendelkező etnikumokat összehasonlíthassuk. (A vizsgált etnikumok nagy részénél térszerkezeti sajátosságaiukból adódóan nem fordul elő az etnikai térszerkezet valamennyi típusa.)⁷

A továbbiakban az egyes nemzeti közösségek etnikai jellegzetességeit település-szintű adatok felhasználásával vizsgáljuk meg. A táblázat első oszlopa a települések etnikai jellegét, azaz az ott élő etnikumok arányát adja meg (TEJ). A települések számát a vizsgált etnikumok nemzetiségi illetve anyanyelvi aránya szerint a 2. és 3. oszlop tartalmazza. A 4. és az 5. oszlop az egyes nemzeti közösségekhez tartozók számát adja meg nemzetiség, illetve anyanyelv szerint a településeken élő etnikumok nemzetiségi aránya szerint. A 6. oszlopban pedig az A/N mutató értékeit tüntettük fel. Vegyük sorra az egyes nemzeti közösségeket:

5. táblázat. A szlovák lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településein a településeken élő szlovákok aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Szlovákok (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	0	1	0	0	0,0
0–1	1	3	3	2	66,7
1–2	4	8	24	24	100,0
2–5	41	67	1099	843	76,7
5–10	97	123	6574	5113	77,8
10–20	126	151	22134	17839	80,6
20–50	205	255	97759	81502	83,4
50–80	210	195	211775	184416	87,1
80+	2197	2078	4275486	4222478	98,8
Összesen	2881	2881	4614854	4512217	97,8

Forrás: Népszámlálás 2001.

Szlovákiában 2001-ben nem volt olyan település, ahol legalább egy szlovák nemzetiségűt nem számoltak volna össze. Anyanyelv szerint egy ilyen település volt kimutatható (a Svidníki járásbeli Šarbov nevű település 9 lakosa közül mindenki ruszin anyanyelvűnek vallotta magát). A szlovákok elenyésző hányada – nem egész 0,2%-a él szóróvárosban (10%-nál alacsonyabb arányú településeken). Döntő többségük (nemzetiség szerint 92,6%, anyanyelv szerint 93,6%-uk) 80%-nál nagyobb arányban szlovákok által lakott településeken él. Az is megfigyelhető, hogy gyakorlatilag minden településkategóriában magasabb a szlovákok száma nemzetiség szerint, mint anyanyelv szerint.

7 Az alábbiakban alkalmazott tipológia kategóriái a következők. (Az egyes etnikumok száma aránya):

- 0 (a helységben egy vizsgált etnikumú lakos sem él),
- 1%-nál kevesebb,
- 1–2% közötti,
- 2–5% közötti,
- 5–10% közötti,
- 10–20% közötti,
- 20–50% közötti,
- 50–80% közötti,
- 80% felett.

6. táblázat. A magyar lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településein a településeken élő magyarok aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Magyarok (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	1325	1205	0	259	-
0-1	875	944	6478	9123	140,8
1-2	80	104	2987	3907	130,8
2-5	55	64	27382	34703	126,7
5-10	20	29	2050	2886	140,8
10-20	25	21	15589	19374	124,3
20-50	91	77	69828	83404	119,4
50-80	194	159	218103	236387	108,4
80+	216	278	178111	182886	102,7
Összesen	2881	2881	520528	572929	110,1

Forrás: Népszámlálás 2001.

A településeken élő szlovákok arányának emelkedésével csökken a nemzetiség, illetve anyanyelv szerinti hovatartozás közti különbség. Azokon a településeken, ahol a szlovákok aránya 10% alatt van, az A/N mutató értéke 76,6-77,8% körüli értékeket vesz fel, a szlovák kisebbségű településeken 80,6-83,4% körül, az erős szlovák többségű (80% feletti) szlovákok által lakott helységekből pedig 98,8% körül mozog. A szórványjellegű településeken is igen nagy mértékben magasabb a szlovákok száma nemzetiség szerint, mint anyanyelv szerint. Ez annak az erős etnikai vonzásnak a következménye, amellyel – még szórványkörülmények között is – a többségi etnikum hat a még lokális többségben lévő etnikai közösségekre is.

A települések (szlovák) etnikai jellegének erősödése és a két változó közti különbség csökkenése nem az etnikai vonzás csökkenésére utal, pusztán arra, hogy ezeken a településeken a más nemzetiségűek aránya csökken, ezért a kisebbségek irányából a többség irányába mutató asszimiláció is csökken (számukat tekintve ezekben a helységekből igen nagytömegű hasonulásokat zajlanak).

A magyar lakosság etnikai térszerkezeti mutatói – a magyarlakta településekre korlátozva – jelentős mértékben hasonlítanak a szlovák lakosság mutatóira. A magyarok által 10% felett lakott települések száma annál nagyobb, minél magasabb az ott élő magyarok aránya. Az is megfigyelhető, hogy a települések megoszlását illetően nincs jelentős eltérés a nemzetiség, illetve anyanyelv szerinti etnikai térszerkezet kijelölésénél. A 10%-nál magasabb magyar arányú településekből nemzetiség szerint 526, anyanyelv szerint mindössze 9-cel több 535 volt kimutatható 2001-ben. A szórványban élő magyarok aránya nem túl jelentős, nem éri el a 10%-ot (nemzetiség szerint 7,5%, anyanyelv szerint 8,9%). Megfigyelhető, hogy – a 10%-nál magasabb arányú településeken – a településeken élő magyarok száma a települések magyar jellegének erősödésével növekszik, a növekedés az enyhe magyar többségű településekig folytonos, de az erős magyar többségű településeken már kisebb a magyarok száma, mint az enyhe magyar többségű településeken. Azaz a korábbi időszaktól eltérően, 2001-ben a legtöbb magyar az enyhe magyar többségű településeken élt. Az A/N mutató értéke a települések magyar jellegének erősödésével csökken.

7. táblázat. A roma lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településeiben a településeken élő romák aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Roma (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	1693	1874	0	1496	-
0-1	473	455	7735	7292	94,3
1-2	168	121	7985	9544	119,5
2-5	232	143	24752	27233	110,0
5-10	161	115	17875	21111	118,1
10-20	101	89	13526	13746	101,6
20-50	46	69	13739	14845	108,1
50-80	6	14	3671	3564	97,1
80+	1	1	637	617	96,9
Összesen	2881	2881	89920	99448	110,6

Forrás: Népszámlálás 2001.

A romák településszerkezeti jellegzetességei igen nagy mértékben eltérnek az eddig ismertett szlovákok, és magyarok térszerkezeti mutatóitól. A települések roma jellegének erősödésével csökken e települések száma. A nemzetiségi és az anyanyelvi megoszlás tendenciái jelentősen különböznek, némi eltérés a folyamat lefolyását illetően mutatkozik. Az előző esetben a csökkenés folyamatos, a második esetben ez nem annyira egyértelmű. A roma lakosság legnagyobb tömegei 2–10% közötti roma arányú településeken élnek (A valóságban a helyzet ettől különbözhet, mivel a többség által romának minősített népességnek csak kisebb része vallja magát romának.) Érdekes megfigyelni, hogy az A/N mutató értékei nem rendeződnek oly szabályosan, mint ez megfigyelhető volt a fentiekben elemzett szlovákok, illetve magyarok esetében. Az A/N mutató értéke legnagyobb az 1–10%-ban romák által lakott településeken, majd értéke fokozatosan csökken.

8. táblázat. A cseh lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településeiben a településeken élő csehek aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Cseh (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	778	737	0	197	-
0-1	1796	1816	17883	19050	106,5
1-2	253	267	22874	24992	109,3
2-5	50	58	3816	3917	102,6
5-10	3	2	20	18	90,0
10-20	1	1	27	27	100,0
20-50	0	0	0	0	-
50-80	0	0	0	0	-
80+	0	0	0	0	-
Összesen	2881	2881	44620	48201	108,0

Forrás: Népszámlálás 2001.

A csehek településszerkezetét meghatározó mértékben a szórvány jelleg határozza meg. Ezt jól példázza, hogy mindössze 1 községben haladja meg a csehek aránya a 10%-ot. Ugyanakkor a szlovákiai községek közel kétharmadában él 1% alatti arányban cseh népesség, mintegy 9%-ában 1–2% közötti arányban élnek csehek. Eltérően más, nagyobb lélekszámú nemzetiségektől, a szlovákiai községek többségében kimutatható legalább 1 cseh lakos. A legtöbb cseh az 1-2%, illetve az 1% alatti cseh népességű községekben él. Az utóbbiban a szlovákiai csehek több mint 51%-a, az előbbiben mintegy 41%-a él.

9. táblázat. A ruszin lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településein a településeken élő ruszinok aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Ruszin (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	2 213	1 950	0	652	-
0-1	441	644	3 442	6 960	202,2
1-2	22	38	1 663	3 584	215,5
2-5	28	24	2 967	7 624	257,0
5-10	31	15	2 096	6 848	326,7
10-20	55	20	4 451	12 475	280,3
20-50	69	78	7 095	13 543	190,9
50-80	20	91	2 076	2 769	133,4
80+	2	21	411	452	110,0
Összesen	2 881	2 881	24 201	48 201	199,2

Forrás: Népszámlálás 2001.

A ruszinok településszerkezete egy térben behatárolható „szállásterülettel” rendelkező nemzeti közösség térszerkezetét vetíti elénk, másrészt igen jelentős mértékű, előrehaladott szórványosodásuk figyelhető meg. A térben jól behatárolható településszerkezetre utal, hogy a szlovákiai községek kétharmadában nem élnek ruszinok. Ugyanakkor a 10%-nál nagyobb arányban ruszinok által lakott községek száma nagy mértékben különbözik nemzetiség és anyanyelv szerint (146, illetve 210). Az előrehaladott szórványosodásról tanúskodik a ruszinok eloszlása az egyes településkategóriák szerint: 10%-nál kisebb arányú ruszin nemzetiségű helységekben a ruszinok aránya nemzetiség szerint 42,0%, anyanyelv szerint 53,0%. A ruszin etnikai térszerkezetet jellemzi, hogy „szállásterületük” összetétele jelentős mértékben különbözik nemzetiség és anyanyelv szerint. Nemzetiség szerint a települések többsége (124) ruszin kisebbségű, s csak 22 helység ruszin többségű. Anyanyelv szerint ennek ellenkezője figyelhető meg: ruszin többségű 122 település és 98 helységben élnek kisebbségben a ruszinok. A két mutató közti markáns különbséget jelzi, hogy nemzetiség szerint 2, anyanyelv szerint 21 településen haladja meg arányuk a 80%-ot. Más kérdés, hogy ezek jobbára apró, kis létszámú települések. Itt is megfigyelhetjük, hogy az A/N mutató (index) értéke legalábbis az 5%-nál magasabb ruszin lakosságú településeken élő ruszinok arányának növekedésével fordított arányban csökken. Míg országosan anyanyelv szerint kétszer annyi a ruszinok száma, mint nemzetiség szerint, a ruszin többségű helységekben e index értéke 133 körül, az erős ruszin többségű településeken pedig csak 110 körül mozog.

10. táblázat. Az ukrán lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településein a településeken élő ukránok aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Ukrán (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	2 001	2 004	0	77	-
0-1	697	694	4 601	3 985	86,6
1-2	63	63	1 867	1 395	74,7
2-5	64	51	2 451	1 499	61,2
5-10	38	21	1 071	569	53,1
10-20	12	5	401	203	50,6
20-50	6	3	423	151	35,7
50-80	0	0	0	0	-
80+	0	0	0	0	-
Összesen	2 881	2 881	10 814	7 879	72,9

Forrás: Népszámlálás 2001.

Tanulmányunkban már korábban utaltunk a ruszin–ukrán etnikai kapcsolatok összetett múltjára és jelenére. (Bizonyos vonatkozásokban egyfajta komplementer kapcsolat mutatkozik e két nemzetiség között.) Az ukránoknál még intenzívebb szórványosodás figyelhető meg, mint a ruszinoknál: A szlovákiai települések mintegy 70%-án él legalább 1 ukrán. Az ukránok által lakott települések meghatározó jellemzője, hogy arányuk növekedésével egyre csökken az általuk lakott települések száma. Nemzetiség szerint a 10%-nál magasabb arányban ukránok által lakott települések száma mindössze 18, anyanyelv szerint pedig még kisebb, mindössze 8. Ezek között ukrán többségű település nem található.

Ezek a sajátosságok megmutatkoznak az ukránok településtípusok szerinti megoszlásában is. Az ukránok döntő többsége (nemzetiség szerint 92,4%, anyanyelv szerint 95,5%) szórványban él. A 10%-nál magasabb arányban ukrán nemzetiségűek által lakott településeken nemzetiség szerint 7,6%, anyanyelv szerint 4,5% az ukránok aránya. Eléggé sajátosan alakul az ukránok A/N indexe. Mivel az ukránok száma anyanyelv szerint kisebb mint nemzetiség szerint, országos szinten e index értéke 72,9. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy minél magasabb arányban élnek ukránok az egyes településeken, annál kisebb az ukrán anyanyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűekhez viszonyítva. E településeken az ukrán anyanyelvűeknél jelentősen magasabb, annak többszöröse a ruszin anyanyelvűek száma. Meghatározó részük ukrán nemzetiségűnek vallja magát.

11. táblázat. A német lakosság száma nemzetiség és anyanyelv szerint Szlovákia településein a településeken élő németek aránya szerint

TEJ %	Települések (sz)		Német (sz)		A/N%
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	
0	2461	2393	0	152	-
0–1	391	459	3605	4195	116,4
1–2	6	6	106	99	93,4
2–5	7	7	253	290	114,6
5–10	8	6	546	590	108,1
10–20	7	10	860	991	115,2
20–50	1	0	35	26	74,3
50–80	0	0	0	0	-
80+	0	0	0	0	-
Összesen	2881	2881	5405	6343	117,4

Forrás: Népszámlálás 2001.

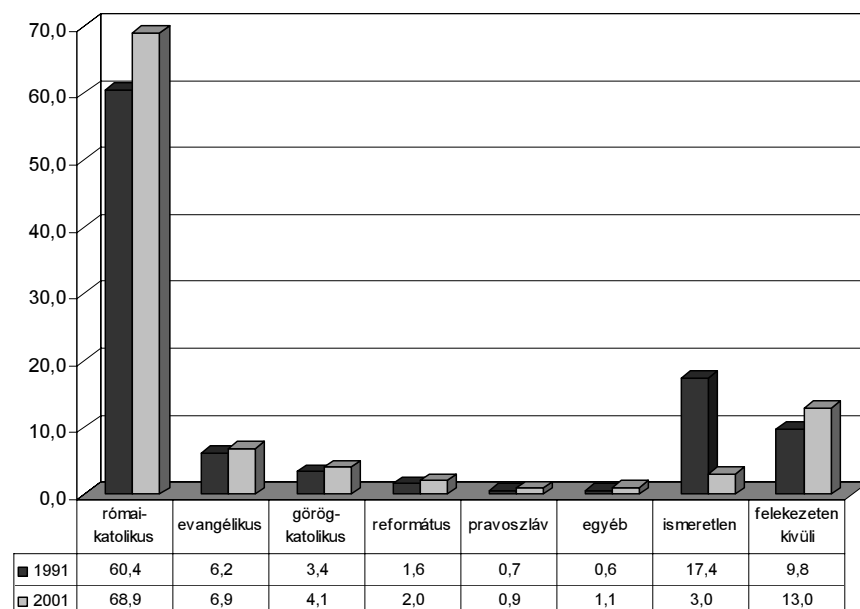
A németek településszerkezeti sajátosságai tendenciájukat illetően nemzetiség és anyanyelv szerint nem különböznek jelentősebb mértékben. Alacsony lélekszámuk ellenére Szlovákia településeinek 14,6%-án élnek nemzetiség, 16,9%-án anyanyelv szerint németek. A németek által leginkább lakott településeknek azok a falvak számítanak, ahol arányuk nem haladja meg az 1%-ot. Anyanyelv szerint 391, nemzetiség szerint 459 ilyen település volt kimutatható. A szlovákiai németek mintegy kétharmada (nemzetiség és anyanyelv szerint is megközelítőleg azonos arányban) ezekben a helységeken él. 10%-nál magasabb a németek aránya nemzetiség szerint 8, anyanyelv szerint 10 településen. Ezekben a helységeken élők teszik ki a németek szám szerint másik nagy csoportját, mintegy 16%-át. Az A/N index értékének alakulása az etnikai térszerkezettel összefüggésben különösebb szabályszerűséget nem mutat.

Szlovákia nemzetiségeinek felekezeti megoszlása a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Szlovákia népességének felekezeti megoszlásáról az 1989-es fordulat óta a 2001-es népszámlálás immár második alkalommal szolgáltat adatokat. A 2001-es népszámlálás Szlovákia népességének felekezeti összetételéről árnyaltabb képet nyújt, mint az 1991-es census. Ez azzal magyarázható, hogy 1991-ben még igen magas volt a felekezeti bizonytalanság (népszámlálási kategóriával élve ismeretlenek) aránya (17,4%). 2001-re arányuk töredékére (3,0%) zuhant. Ily módon az 1991-es adatokhoz viszonyítva jelentős mértékben megnőtt az egyes felekezetekhez tartozók, de a felekezeten kívüliek aránya is. Az 1991 és a 2001 között a lakosság felekezeti összetételében bekövetkezett változásokat az 1. ábra szemlélteti.

2001-ben Szlovákiában az összlakosság több mint kétharmada (68,9%) római katolikus, 4,1%-a görög katolikus, 6,9%-a evangélikus, 2,0%-a református, 0,9%-a pravoszláv, 0,04%-e zsidó, 1,1%-a egyéb felekezetekhez tartozott. A felekezeten kívüliek aránya a lakosság több mint egynolcadát, (13,0%-ot) tesz ki, miközben az ismeretlenek aránya 3,0%.

1. ábra. Szlovákia lakosságának felekezeti megoszlása 1991, 2001, %.

A felekezeti és az etnikai hovatartozás mint a társadalmi valóság egy-egy szelete több szempontból is jelentős mértékű hasonlóságot mutat: Az egyes nemzetiségek, etnikumok felekezeti összetétele általában jelentős mértékben különbözik, melynek történelmi gyökerei vannak. Továbbá hosszú távon mindkettőnél jelentős mértékű településszerkezeti állandóság figyelhető meg. Azaz az egyes települések etnikai és felekezeti összetétele hosszabb időszakra visszatekintve jelentős mértékű stabilitást mutat.

Szlovákia nemzetiségeinek felekezeti összetételét csak a 6 nagyobb, legalább 10 000 főt számláló nemzetiségre vonatkozólag vizsgáljuk.

1. táblázat. Szlovákia nemzetiségeinek felekezeti megoszlása

Nemzetiség	Római katolikus	Görög katolikus	Pravoszláv	Evangélikus	Református	Zsidó	Felekezeten kívüli	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
Szlovák	3 224 093	188 522	31 607	360 716	27 970	1 737	632 318	45 807	102 084	4 614 854
Magyar	378 700	8 086	86	7 963	80 582	240	33 336	5712	5 823	520 528
Roma	68 536	5 731	1 650	1 022	796	34	6 821	2 470	2 860	89 920
Cseh	358	13 256	8 970	17	9	5	1 228	178	180	24 201
Ruszin	643	3 163	5 439	46	30	7	1 156	152	178	10 814
Ukrán	22 731	438	215	1 550	133	41	16 304	1 891	1 317	44 620
Egyéb	8 662	285	2 199	1 205	52	208	4 721	1 758	926	20 016
Ismeretlen	4 397	350	197	339	163	38	1 424	364	47 230	54 502
Összesen	3 708 120	219 831	50 363	372 858	109 735	2 310	697 308	58 332	160 598	5 379 455

Forrás: Népszámlálás 2001.

A továbbiakban tekintsük át az egyes nemzetiségek felekezeti megoszlásának jellegzetességeit! A szlovákok felekezeti megoszlása tendenciáiban igen kis mértékben tér el az országos trendektől. Ugyanakkor egyes felekezetek szempontjából jelentős eltérések is vannak. A szlovákok között kis mértékben magasabb a római katolikusok (69,9%), a felekezeten kívüliek aránya (13,7%), jelentősebb mértékben magasabb az evangélikusok aránya (7,8%), ugyanakkor nem elhanyagolható mértékben alacsonyabb a pravoszlávok (0,7%), ismeretlenek (2,2%) aránya, s az országosnak töredéke a reformátusok aránya (0,6%).

A magyar lakosság felekezeti megoszlása is alapvonásaiban hasonlít Szlovákia felekezeti megoszlásához. A magyarok körében az országosnál kis mértékben magasabb a katolikusok aránya. A magyarok közel háromnegyede katolikus (72,8% római, 1,6%-a görög).

A lényeges eltérés a protestáns egyházakhoz tartozás vonatkozásában mutatkozik. A protestáns magyarok közül legtöbben a református egyházhoz tartoznak 15,5%, országosan a protestánsok legnagyobb része (6,9%) viszont az evangélikus egyház tagja. Az evangélikus magyarok aránya ennek töredéke. A magyarok körében szinte elhanyagolható a pravoszlávok aránya (0,02%), az egyéb kisebb vallási közösségekhez tartozók aránya az országos értékek körül mozog. Ami viszont lényegesen különbözik: a magyarok körében a felekezeten kívüliek aránya (6,4%) kétszer, az ismeretlenek aránya is (1,1%) közel háromszor kisebb az országos értékeknél. A romák területi elhelyezkedése felekezeti kötődésükben is megmutatkozik. (Lélekszámuk Kelet-Szlovákiában a legnagyobb, s nyugat felé haladva csökken.) Ezt tükrözi, hogy körükben az országosnál jelentősen magasabb a görög katolikusok (6,4%), de a pravoszlávok aránya is (1,8%). Ugyanakkor igen alacsony az evangélikusok (1,1%), és a reformátusok aránya (0,9%), s nem sokkal haladja meg az országos érték felét a felekezeten kívüliek aránya (7,6%). Az országosnál viszont jelentősen magasabb a különböző kisebb egyházakhoz tartozók aránya (2,7%).

A csehek felekezeti megoszlásának meghatározó vonása a felekezeten kívüliek igen magas aránya (36,5%). Az egyes vallási közösségekhez tartozók között a római katolikusok dominanciája (50,9%), továbbá az országos átlagot többszörösen meghaladó egyéb felekezetekhez tartozók aránya (4,2%) figyelhető meg.

A ruszinok és az ukránok felekezeti megoszlása az országos trendektől gyökeresen eltérő. Mindkét közösségen belül a „keleti” egyházakhoz tartozók teszik ki a lakosság többségét. A ruszinok többsége (54,8%) a görög katolikus egyházhoz, több mint egyharmada (37,1%) a pravoszláv egyházhoz tartozik. A további felekezetekhez tartozók aránya csekély, a protestáns egyházakhoz tartozóké elenyésző. A felekeze-

ten kívüliek aránya körükben (5,1%) nem éri el az öszlakosságot jellemző érték a felét sem (5,1%).

Az ukránok többsége (50,3%-a) a pravoszláv egyházhoz tartozik, 29,2%-a görög katolikus. Úgy tűnik, hogy a ruszin–ukrán etnikai határ egyik jellemzője, hogy az ukránok szekularizáltabbak: több mint kétszer magasabb körükben a felekezeten kívüliek aránya (10,7%), mint a ruszinoknál. Ezenkívül nagyobb felekezeti pluralizmus is megfigyelhető: nagyobb arányban tartoznak a különböző nem „keleti” felekezetekhez, mint a ruszinok.

Szlovákia lakosságának felekezeti összetétele regionálisan is igen változatos képet nyújt, mely az etnikai összetétel területi vonzataival is szoros összefüggésben van.

A regionális eltéréseket 4 régió mentén vizsgáljuk. A nyugat-, közép-, kelet-szlovákiai területek mellett Pozsony és tágabb környékének (Pozsonyi kerület) elkülönítése amiatt is indokolt, mivel a Pozsonyi kerület kegybemosása a nyugat-szlovákiai régióval jelentős mértékben torzította volna e két terület adatait.

A római katolikusok aránya kelet felé haladva csökken, az evangélikusok aránya Közép-Szlovákiában, a görög katolikusok és a pravoszlávok aránya pedig Kelet-Szlovákiában a legmagasabb. A további egyházak közül legnagyobb arányban vannak a reformátusok Kelet-, illetve Nyugat-Szlovákiában, a zsidók a Pozsonyi kerületben, a felekezeten kívüliek Pozsonyban és Közép-Szlovákiában. A kis egyházak aránya kelet felé növekszik, de egyébként Pozsonyban a legmagasabb.

Az egyes nemzetiségek felekezeti megoszlását befolyásolja regionális elhelyezkedésük, de a régiók felekezeti megoszlása is jelentős mértékben függ ezek nemzetiségi összetételétől. A felekezeti megoszlás nemcsak nyugat–kelet, de dél–észak irányban is változik, de ezt már a négy régióra történő tagolás mentén nincs módunkban megfigyelni.

Národnostná a jazyková príslušnosť v živote národnostných a etnických spoločností na Slovensku

Zhrnutie

Sčítanie ľudu z roku 2001 po tretí raz – po roku 1970 a 1991 – ponúka okrem národnostného zloženia obyvateľstva aj údaje o materinskom jazyku. Autor štúdie analyzuje vzťahy medzi týmito dvomi fenoménmi – podá hĺbkovú analýzu národnostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska na základe dvoch premenných: národnosť a materinský jazyk. Celá štúdia bola publikovaná v slovenskom jazyku v minuloročnom vydaní našej publikácie, t. j. v publikácii *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2004*.

